

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

*Busexcursie op 28 september:
Hoogtepunten in de gemeente Hogeland*

Sauwerdertocht: een oersloot!

Een uitgave van de Historische Kring Ubbega
Adorp • Sauwerd • Wetsinge

**oersloten in Ubbega
drie nieuwe verhalen over evacués
familie Van Kampen, Sauwerd**

jaargang 7, nummer 20, september 2019

Redactioneel

In deze editie schrijft Jan van den Broek een boeiend artikel over twee "oersloten" in Ubbega: de Arwerdertocht en het Wetsingermaar. Verder drie nieuwe verhalen over evacués in Adorp, Wierumerschouw en Wetsinge. De eerder gepubliceerde verhalen over evacués die in het laatste oorlogsjaar in onze dorpen kwamen wonen, hebben veel losgemaakt en nieuwe informatie opgeleverd. In de rubriek Oud Nieuws tenslotte een fraaie, meer dan honderd jaar oude foto van familie Van Kampen uit Sauwerd/Wetsinge. De coverfoto toont De Tocht vanaf de Provincialeweg richting Reitdiep. Foto: Ben Westerink (2019)

Terugblik op de laatste lezing

Historicus Redmer Alma hield op 7 mei jl. een interessante lezing, voor een publiek van ongeveer 40 belangstellenden, over de historie van het geslacht Onsta.

Geen gemakkelijke kost; goed concentreren was nodig om de vele details over de familiestamboom van de Onsta's te kunnen volgen. Zo ontstond er een goed beeld van een familie, die haar basis had in Sauwerd, maar ook veel bezittingen had in Leens en wijde omgeving.

De familiegeschiedenis, voor zover bekend, begint met *Folckmarus Onsatha* in 1325, wanneer hij wordt genoemd in een document als rechter in een Fivelingoër geschil. In Ubbega kennen we de Onsta's vooral van de Onstaborgen in Sauwerd en Wetsinge. Best merkwaardig is dat we weinig weten over hoe de Sauwerder Onstaborg er heeft uitgezien. Eigenlijk is de enige illustratie die een enigszins betrouwbaar beeld lijkt te geven die op de Coeders-kaart. Van de Onstaborg in Wetsinge, van later datum, is meer bekend.

Ook in Leens hadden de Onsta's veel bezittingen. Aan de hand van o.a. rouwborden, beeldhouwwerk, kwartierstaten en grafzerken illustreerde Alma de familiegeschiedenis van de Onsta's.

De verbinding tussen Sauwerd en de Onsta's wordt in 1640 verbroken, als de erfgenamen van Boyo Ocko van der Wenghe de Onstaborg in Sauwerd verkopen.

Ledenvergadering en excursie

Voorafgaande aan de lezing van de heer Alma was er een ledenvergadering. Belangrijkste punten waren de financiële situatie van de vereniging (gezond), de verhuizing van het archief naar de zolder van de Dorpswinkel (zie elders op deze pagina) en de aankondiging van een excursie naar de historische en landschappelijke juwelen van de nieuwe gemeente Het Hogeland.

De voorgenomen route leidt ons langs bijzondere en beeldbepalende elementen van bouwkunst, landschap en tuinkunst. Ben Westerink zal de nodige informatie verstrekken over wat we zien; er is tijd voor koffie/thee en een lunch onderweg. De excursie zal plaatsvinden op zaterdag 28 september a.s.; start om 9.30 uur in Ubbegaheim. Aanmelden voor de excursie is mogelijk

door overmaking van € 25,- (voor leden, óók huisgenoten) of € 35,- (voor niet-leden) op banknummer NL88RABO0300805268 ten name van de Historische Kring Ubbega onder vermelding van "opgave excursie 28 september".

Archiefcommissie HKU

Het archief van de Historische Kring Ubbega is medio april verhuisd naar de zolder van de Dorpswinkel in Sauwerd. De droge zolder heeft een gunstig bewaarklimaat voor de conditie van het archiefmateriaal.

De *Dorpencoöperatie Reitdiepdal* wil de zolder geschikt maken als 'dorpkantoor': "Een ruimte die gedeeld kan worden door verenigingen uit onze dorpen, waarbij gebruik gemaakt kan worden van elkaars kennis en faciliteiten" (citaat Nieuwsbrief Dorpencoöperatie april 2019).

Ook de winkel speelt een belangrijke rol als trefpunt voor dorpsgenoten - belangrijk voor de bekendheid en toegankelijkheid van het historisch archief.

Hoewel de zolder nu wel bruikbaar is voor het HKU-archiefwerk moet de ruimte nog wel verder worden opgeknapt. De archiefcommissie is bezig om de archiefkasten in te richten en gaandeweg weer een juiste ordening in het archiefmateriaal aan te brengen.

In de loop der jaren heeft het HKU-archief een grote hoeveelheid materiaal verworven. We zullen moeten kiezen in wat wel of niet bewaard zal blijven. Verder is het streven om zo veel mogelijk het papieren archief te digitaliseren. Aan dit project heeft de huidige archiefcommissie van drie personen handenvol werk. Graag zou de commissie uitbreiding willen met personen die willen meehelpen bij deze klus en liefst enige kennis hebben van digitale archivering.

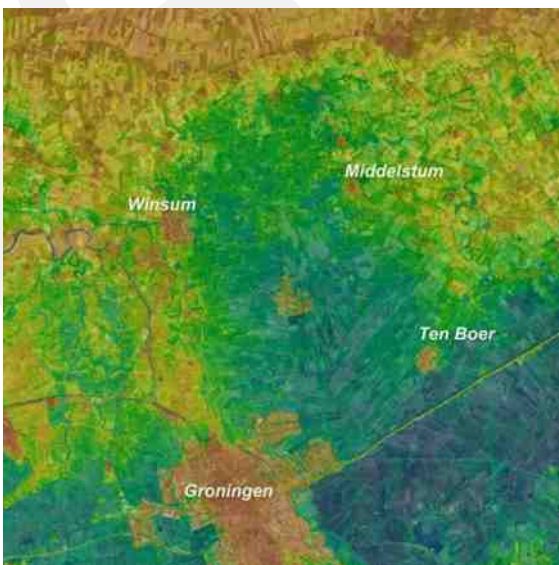
De archiefcommissie bestaat uit Hannes Companjen, Harm Nomden, Henk Rothe (tel. 050-3061569).

Het archief is geopend op woensdag van 16.00 uur tot 18.00 uur (behalve in de schoolvakanties). Bezoekadres: Dorpswinkel Sauwerd - Oude Winsumerstraatweg 12. Belangstellenden zijn van harte welkom.

"Oersloten" in Ubbega

door Jan van den Broek

Als er één streek is waar de term 'platteland' op zijn plaats is, dan is dat wel het landelijke gebied in de provincie Groningen. Zou je zeggen. Wie beter kijkt, ziet al gauw dat dat niet klopt. Toegegeven, het reliëf is hier niet zo spectaculair als in bergachtige streken, maar de kleine verschillen in bodemhoogte zijn wel van grote betekenis. Ze hebben zelfs de hele inrichting van het land bepaald. In het veld is dat soms moeilijk te zien, maar wie de tijd neemt om de AHN-hoogtekaart goed te bekijken, ziet zelf wat ik bedoel. Er is wel een complicerende factor: in tegenstelling tot de berggebieden waar bergen en dalen de inrichting van de infrastructuur 'voor eeuwig' hebben bepaald, zijn in Groningerland de bodemhoogten niet zo onveranderlijk. Bij ons is wat ooit laag was hoger geworden en lage bodems vinden we nu in streken die in een grijs verleden veel hoger zijn geweest. Ik denk daarbij aan de effecten van de opslibbing aan de Waddenkust en langs de zeearmen die diep in het binnenland binnendrongen en aan de bodemdaling in de voormalige veengebieden. Tegenwoordig denken we bij het woord bodemdaling vooral aan de aardgaswinning, maar het effect daarvan is verhoudingsgewijs minder groot dan de bodemdaling die het gevolg is van de ontwatering en ontginning van veengebieden. Daar waar veen ligt, gaat dit proces nog altijd door. Door de langdurige droogte in de zomer van 2018 is dat ook tot de media doorgedrongen. In de Hollandse veenstreken daalt de bodem zo hard, dat er grote problemen ontstaan.

Afb. 1 Het Centrale Woldland op de AHN-hoogtekaart. Het lage gebied tussen Winsum, Middelstum, Ten Boer en Groningen lijkt op een diep bord. Alleen Duurswold (rechts-onder) ligt nog lager

In dit artikel wil ik aandacht schenken aan een deel van Groningerland waar ruim duizend jaar geleden de bodem in korte tijd zozeer is gedaald, dat de oorspronkelijke bewoners door wateroverlast gedwongen waren hun woonsteden op te geven. Het gebied veranderde in een soort moerasbos en kon pas opnieuw gebruikt en bewoond worden nadat men erin geslaagd was het water kwijt te raken. Ik doel op het 'Centrale Woldland' tussen de stroomgebieden van Hunze en A in het westen en de Fivel in het oosten. Hier heeft ooit een dik veenpakket gelegen dat als gevolg van ontwatering en oxidatie verdwenen is. Je kunt zeggen dat het gebied aanvankelijk op een kussen leek en door het verdwijnen van het veen is veranderd in een diep bord (afb. 1).

De eerste ontginningsfase – die waarin het hoogveen werd aangepakt – kunnen we dateren in de 9e en 10e eeuw. Het waren vermoedelijk betrekkelijk kleinschalige ondernemingen, op touw gezet door bewoners van de omliggende wierden. Zij begonnen aan de randen van het veen of drongen via natuurlijke veenstroompjes dieper in het veen door om daar aan de slag te gaan. Hun voornaamste doel was het telen van broodkoren. Zoals gezegd leidden deze activiteiten tot bodemdaling, vernatting en de vorming van moerasbos en rietmoerassen. De ontwateringsloten die in de tweede ontginningsfase werden gegraven - en ook de grenzen die toen werden getrokken -, zijn tot op de dag van vandaag herkenbaar. Overigens moeten we bij deze ontginningsfasen niet denken aan helder van elkaar te onderscheiden perioden die voor het hele Woldland zouden gelden. Wellicht zijn de fasen niet overal strikt van elkaar te scheiden. De ontwikkelingen zullen van plaats tot plaats hebben verschild en ook zeker niet overal synchroon zijn verlopen. Zo weten we uit de kroniek van Wittewierum dat tijdens een overstroming in 1249 grote delen van het Woldland blank kwamen te staan, maar dat er toen ook nog plekken waren waar het veenpakket nog zo dik was, dat het zeewater er niet bij kon. De landgebruikers konden daar gewoon doorgaan met het telen van graan.

In Ubbega zien we twee verschillende verkavelingstypen. Op de oeverwal, in de onmiddellijke nabijheid van de wierden en dorpen zijn de kavels onregelmatig van vorm. Zo'n onregelmatige blokverkaveling is typerend voor oud cultuurland. Ten oosten van de oeverwal heeft de verkaveling een rationeler karakter met vooral parallel lopende sloten. Een 'strokenverkaveling' is

kenmerkend voor een ontginningsgebied. Enkele naar het oosten strekkende sloten kruisen zowel de Oude Ae als de Wolddijk. Op het kaartje (afb. 2) zijn deze sloten met vage rode lijnen aangegeven.

Afb. 2 Doorlopende lijnen vanuit Ubbega naar het Woldland. De omstreeks 950 (?) gegraven Oude Ae is aangegeven met een blauwe lijn, de in 1200 aangelegde Wolddijk is aangegeven met een donkergroene lijn. De dikke rode lijnen zijn zgn. 'oersloten'

Twee sloten zijn met een helderrode lijn gemarkeerd. De sloot ten zuiden van Sauwerd is de Arwerdertocht of Zuider Sauwerdertocht, die onder Sauwerd eenvoudig 'De Tocht' heet, de sloot tussen Wetsinge en Valcum is het Wetsingermaar-Haandijkstertocht. Ook deze sloten lopen ver naar het oosten door (de zuidelijke kruist ook de Oude Ae en de Wolddijk), maar hebben daarnaast nog twee bijzondere eigenschappen waarmee ze zich onderscheiden van de andere doorlopende sloten. De eerste bijzonderheid is dat het westelijke uiteinde ervan zich niet aan de oostkant van de oeverwal bevindt, maar bij de rivier die ten westen van de hoogte loopt. De sloten kruisen dus de oeverwal waarop de wierdenrij van Ubbega ligt.

Afb. 3 De Tocht en de verkaveling. Tussen Heksum en Sauwerd ligt 'de Tocht', een 'oersloot' die een oudere blokverkaveling doorsnijdt

De tweede bijzonderheid is dat de lengte en oriëntatie van deze sloten niet passen bij de wat rommelige blokverkaveling die bij het oude cultuurland op de oeverwal hoort. Op sommige plaatsen lijken de watergangen zelfs de oude verkaveling te doorsnijden, hetgeen erop wijst dat ze (een beetje) jonger zijn.

De genoemde lijnen vertellen ons iets over de manier waarop dit gebied is ontgonnen. De bewoners van de wierden van Ubbega hebben, zo veronderstel ik, vanaf de oostelijke oeverwal langs de Hunze enkele sloten gegraven ter ontsluiting van het aangrenzende veen. Het niveau was daar toen nog gelijk aan of zelfs hoger dan dat in hun eigen woongebied op de oeverwal. Om het water kwijt te raken dat uit het daar gelegen veen loskwam, hebben ze tochtsloten gegraven die in de rivier uitmondten. Een veenbodem zakt echter onwaarschijnlijk snel in wanneer hij ontwaterd wordt. Het is om die reden heel goed mogelijk dat de twee oersloten al snel ophielden te functioneren: door de daling van de veenbodem liep het water niet meer naar het westen zoals de bedoeling was, maar naar het oosten. Daar vormde het, tussen de Ubbegaër oeverwal en het nog niet ontwaterde veenkussen, een drassige zone waarmee niets aan te vangen was. Om een eind te maken aan deze overlast en verdere ontginning van het Woldland mogelijk te maken, was het nodig een afwateringskanaal te graven. Dat is de Oude Ae. Deze bracht het water uit de laagte tussen de oeverwal en het onontgonnen veen naar het noorden, waar het in de Deel (Winsumerdiep) uitstroomde, en naar het zuiden, waar het uitkwam in de toen nog watervoerende westelijke grote Hunzekronkel in de Koningslaagte. Over het tracé van de Oude Ae en over wat we daaruit kunnen opmaken is meer te vertellen dan ik in dit korte stukje kwijt kan.

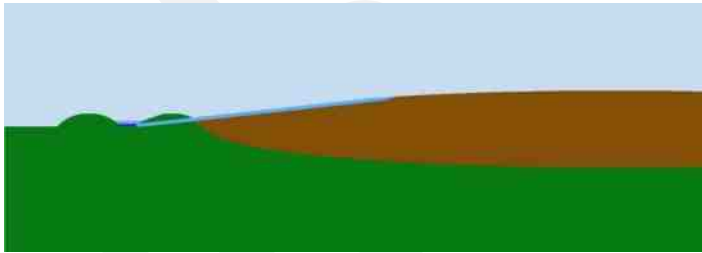
De twee tochtsloten die lang geleden en hooguit kortstondig in de gezamenlijke benedenloop van A en Hunze uitmondten, zijn kandidaten voor de oudste afwatering van het gebied ten oosten van de Ubbegaër wierdenrij. Ik noem ze om die reden 'oersloten'. Deze oersloten lopen, net zoals de met vage rode lijnen aangegeven 'gewone' sloten, in oostelijke richting door totdat ze stuiten op de westelijke grens van een gebied waarin de (stroken-)verkaveling noordnoordwest-zuidzuidoost is georiënteerd. Die grens wordt gevormd door het Boterdiep in het zuiden en de Lageweg in het noorden. Het is niet helemaal ondenkbaar dat deze oersloten in één keer tot aan die grens zijn doorgetrokken, maar het ligt meer voor de hand dat ze pas na verloop van tijd, in samenhang met de voortschrijdende ontginningen, hun uiteindelijke lengte hebben gekregen.

Gezien de ouderdom en betekenis van de genoemde 'oersloten' is het niet verwonderlijk dat deze watergan-

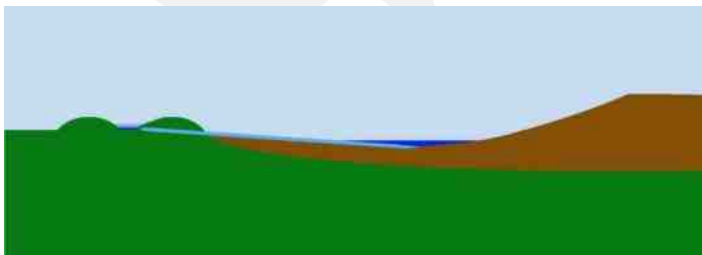
gen ook dienst deden als kerspelgrens. Het Wetsingermaar was de grens tussen Bellingeweer in het noorden en Wetsinge in het zuiden, de Tocht scheidde de kerspelen Sauwerd en Adorp van elkaar.

De Ubbegaër oersloten

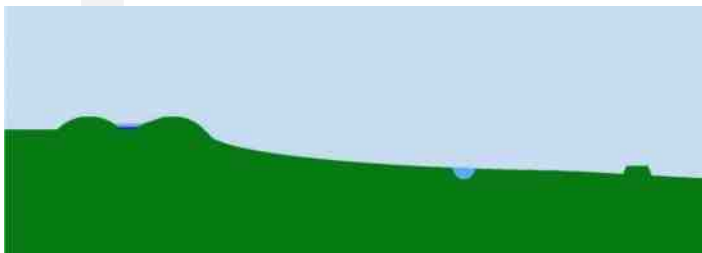
We beginnen met een schematische weergave van de drie fasen van de ontwikkeling zoals ik me die voorstel. Op de drie plaatjes (afb. 4, 5 en 6) ligt links de benedenloop van Hunze en A tussen twee oeverwallen.

Afb. 4 Eerste fase: een door de oostelijke oeverwal van de Hunze gegraven sloot voert het water af dat uit het hooggelegen veen ten oosten van de wal afkomstig is

Afb. 5 Tweede fase: door de ontginningen verdwijnt het veen en ontstaat wateroverlast tussen de oeverwal en het resterende veen

Afb. 6 Derde fase: al het veen is weg. De wateroverlast is opgelost door het graven van een tochtsloot die dwars staat op de ontginningsloten. Deze tocht (de Oude Ae) voert het water af naar het Winsumerdiep. Een dijk (de Wolddijk) is gelegd om te voorkomen dat buitenwater het Centrale Woldland binnendringt

De Tocht

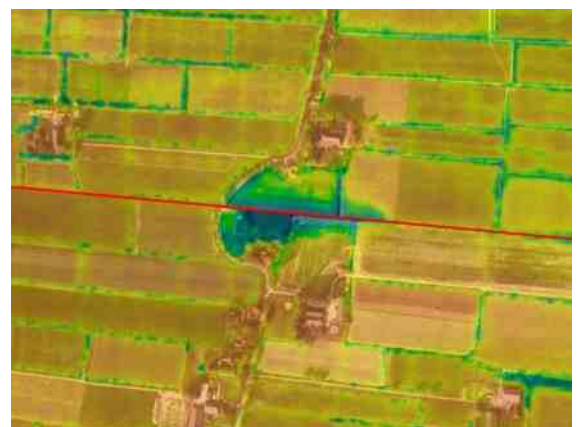
De Tocht, op landkaarten ook wel aangeduid als 'Zijlen Arwerdertocht' en Zuider Sauwerdertocht', ligt op een lijn die vanaf de Reitdiepsdijk in het westen kaarsrecht doorloopt tot aan het Boterdiep in het oosten en in totaal 6400 meter lang is. Tussen de Reitdiepsdijk en de Oude Ae was de op deze lijn gelegen sloot de ker-

spelgrens tussen Sauwerd in het noorden en Adorp in het zuiden; het stuk tussen de Oude Ae en het Boterdiep vormde de grens tussen Bedum (noord) en Noordwold (zuid). De sloten die ten oosten van de spoorbaan op deze lijn liggen, hebben geen naam. Tegenwoordig is een 85 meter lang stukje van de sloot tussen de Oude Ae en de Wolddijk (bij boerderij Wolddijk 51) gedempt. Op de bodemkaart (afb. 7) zien we dat ten zuiden van Sauwerd en Arwerd een 'tong' van een afwijkende kleisoort is afgezet. Dit is het spoor van een overstroming die vanuit het westnoordwesten het land is binnengedrongen.

Afb. 7 Zuider Sauwerdertocht / Arwerdertocht op de hoogtekaart. De rode vlekken zijn wierden en podia. Het plaatje laat een 'afdruk' zien van overstromingen waarbij zeewater tot in het Woldgebied doordrong

Het meest opmerkelijke in het tracé van de Arwerdertocht is dat hij door het hart gaat van de Poel (afb.8). Iedereen kent de halfronde bocht die de Wolddijk tussen Sauwerd en Bedum om een opvallende laagte maakt. Die lage plek heet 'de Poel', ontstaan door een dijkdoorbraak, waarschijnlijk halverwege de 13e eeuw.

Afb. 8 De Poel. Deze halfronde bocht in de Wolddijk herinnert aan een dijkdoorbraak. Door het binnenstromende zeewater is een opvallende laagte uitgespoeld. De rode lijn geeft de loop aan van de 'oertocht', waarop nu de Arwerdertocht / Zuider Sauwerdertocht ligt. Bron: AHN-hoogtekaart

Ook in de pleistocene ondergrond bevindt zich op deze plek een laagte. Het is niet duidelijk of deze omstandigheid ertoe heeft bijgedragen dat de Wolddijk hier is doorgebroken, maar zeker is wel dat de kruising met een 'oersloot' de stevigheid van de dijk geen goed heeft gedaan. Bovendien moet alleen al het feit dat het zee-water via de 'oersloot' het land kon binnendringen, voldoende zijn geweest om juist op deze plek de druk op de dijk te verhogen.

Afb. 9 Profiel van de Zuider Sauwerdertocht/ Arwerdertocht tussen het Reitdiep (links) en het Boterdiep (rechts). Het profiel van deze 'oersloot' laat zien dat het land naar het oosten daalt. Het linker pijltje geeft de plaats aan van de Oude Ae, het rechter pijltje die van De Poel. De made- of hooilanden tussen de oeverwal en de Wolddijk (de piek links van de Poel) liggen aanzienlijk hoger dan het Centrale Woldland (rechts van De Poel). De opvallende piek links van het midden is de spoorlijn Groningen-Sauwerd

Het Wetsingermaar

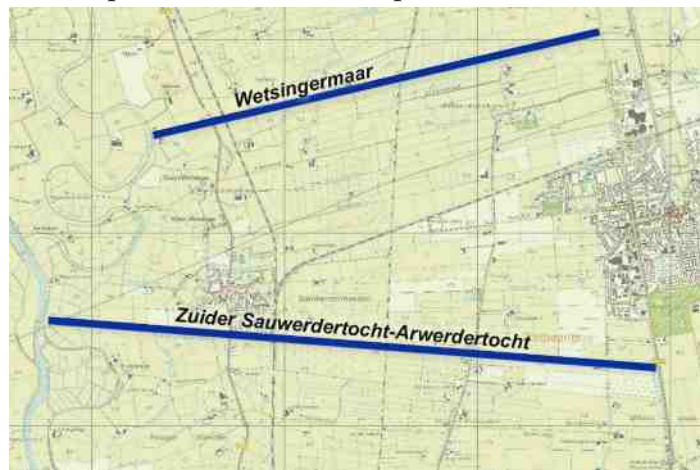
De tweede Ubbegaër 'oersloot' is 4700 meter lang en bestaat nog helemaal, zij het dat hij in stukken is geknipt. Het gedeelte ten westen van de Oude Ae heet Wetsingermaar. Vanaf de Oude Ae tot aan het gemaal 'Haandijk' aan het Boterdiep heet dit deel van de doorlopende oersloot 'Zuider Haandijkstertocht'. Daarbij moet ik aantekenen dat deze oersloot niet helemaal tot aan het Boterdiep heeft doorgelopen. Hij eindigde oorspronkelijk bij de Lageweg.

Afb. 10 Wetsingermaar. Op de foto zien we plaats waar het Wetsingermaar in de Oude Ae (voorground) uitkomt

De gérende strook tussen de Stadsweg/Lageweg en het Boterdiep vertoont een afwijkende verkaveling. Niet voor niets heeft het in deze strook liggende verlengde van de Zuider Haandijkstertocht een eigen naam: het Moeshornermaar. Het bijzondere van deze tweede oersloot is dat hij de Oude Ae kruist op de plaats waar

deze een knik maakt. Bovendien staat de richting ervan haaks op die van het Boterdiep Noord.[2]

Afb.11 De Ubbegaër 'oersloten' op de moderne topografische kaart

Als mijn theorie klopt, heeft het water in beide oersloten dus aanvankelijk in westelijke richting gelopen en mondde het uit in de benedenloop van Hunze en A. Nadat de Oude Ae was gegraven, liep het water oostwaarts en via de Oude Ae naar het noorden. Via het Winsumerdiep stroomde het naar het westen en werd via de Winsumer Oldenzijl geloosd. Vanaf 1410 veranderde alles weer. Toen werd op de plaats waar het Wetsingermaar in de Hunze uitmondde een zijl gelegd. Dat was nodig omdat het Winsumerdiep veel te veel water van alle kanten te verwerken kreeg en niet langer als boezem voor het lage land ten oosten van de Ubbegaër oeverwal kon functioneren. Na 1410 was de stroomrichting in het Wetsingermaar dus weer westelijk. Toen in het tweede kwart van de 17e eeuw de Raken werden afgesneden, hield de oude Wetsingerzijl op te functioneren. Het water werd via een kanaaltje buiten de afgesneden Hunzekronkels om naar de nieuwe Wetsingerzijl geleid, via welke ook het Sauwerdermaar op de Hunze loosde. Het ligt voor de hand dat ook het water van de Zuider Sauwerdertocht toen via de Wetsingerzijl uitstroomde. De naam 'Zijl- of Arwerdertocht' lijkt daarop te wijzen.

Een belangrijke functie hebben de Ubbegaër oersloten niet meer; anno 2019 getuigen ze alleen nog van een 'bodembeweging' die het land ruim 1000 jaar geleden ingrijpend veranderde.

[1] Zie deel 2 en 3 van de cyclus *Landschap lezen*: 'Van kussen tot diep bord. De transformatie van het Centrale Woldland' op www.vanlauwerstoteems.nl.

[2] Voor de oriëntatie van de belangrijkste structuurlijnen in dit gebied verwijs ik naar *Tweestromenland* in de rubriek 'Mengelwerk' op de website www.vanlauwerstoteems.nl.

Evacués in Ubbega

De eerder gepubliceerde verhalen (in Diepgang nrs. 17-19) over evacués in onze dorpen hebben opnieuw oude herinneringen wakker geschud. Nieuwe informatie kwam binnen via mevr. Aaltje Miedema,, mevr. Niewold-Raangs, Kees Raangs, mevr. Achterhof-Stadlander en Okke Amsingh. Zie hieronder de lotgevallen van de gebroeders Van Tongeren (Groot-Wetsinge), de familie Stadlander (Adorp) en de familie Van Loghem (Wierumerschow)

De gebroeders Van Tongeren (Wetsinge)

door Gerta Boonstra

In Diepgang nr. 18 kwam hij al even ter sprake: Gerard van Tongeren uit Rotterdam, de jongeman die enige tijd als evacué in Groot Wetsinge bivakkeerde. Daar werd hij verliefd op Grietje, de dochter van fietsenmaker Reitsma uit Sauwerd. Na de oorlog trouwde hij met haar.

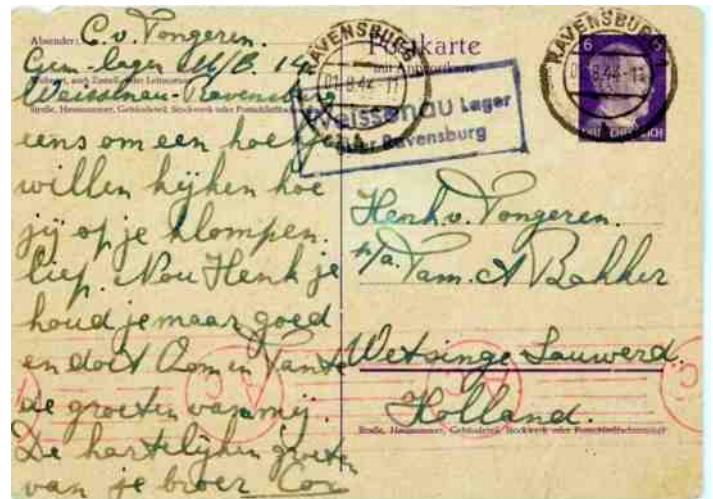
Maar daarmee is het verhaal nog niet compleet, zoals mevr. Aaltje Miedema ons wist te vertellen. Niet alleen Gerard van Tongeren, maar ook zijn twee broers Henk en Cor kregen iets te maken met Groot Wetsinge. Omdat Aaltje Miedema Henk van Tongeren, de jongste van de drie broers, toevallig kende, nam ze contact met hem op. Dat resulteerde in het volgende verhaal.

Henk van Tongeren

Henk – “Henkie” – van Tongeren was verreweg de jongste van de drie broers Van Tongeren uit Rotterdam. Tijdens het verwoestende bombardement op Rotterdam in mei 1940 was hij nog maar vier jaar oud, terwijl zijn broers Cor en Gerard al pubers waren. De familie Van Tongeren overleefde het bombardement en bleef ook daarna in de zwaar gehavende stad wonen, wat helemaal niet zo eenvoudig was. Gelukkig was daar vanaf 1942 het initiatief van de Gereformeerde Kerk, die in de zomermaanden voor de Rotterdamse kinderen onderdak regelde in het het noorden of in het oosten van Nederland. Daar was volop frisse lucht en gezond voedsel. Zo kwam de kleine Henk van Tongeren in de achtereenvolgende zomers van 1942, 1943, 1944 en 1945 bij de familie A. Bakker in Groot Wetsinge terecht om wat aan te sterken. Dat was van zijn zesde tot zijn negende jaar. Zijn twee veel oudere broers, Gerard en Cor, kwamen hiervoor niet in aanmerking.

Cor van Tongeren en het V-monument

Zijn oudste broer Cor, werd in 1944 als 20-jarige jongeman door de Duitsers opgepakt en te werk gesteld in het "Weissenau Lager" te Ravensburg. Vanuit die plaats stuurde hij in juli 1944 een briefkaart aan zijn achtjarige broertje Henk, die toen in Groot Wetsinge verbleef. Op de kaart zit een postzegel met een afbeelding van Hitler (afb. 1).

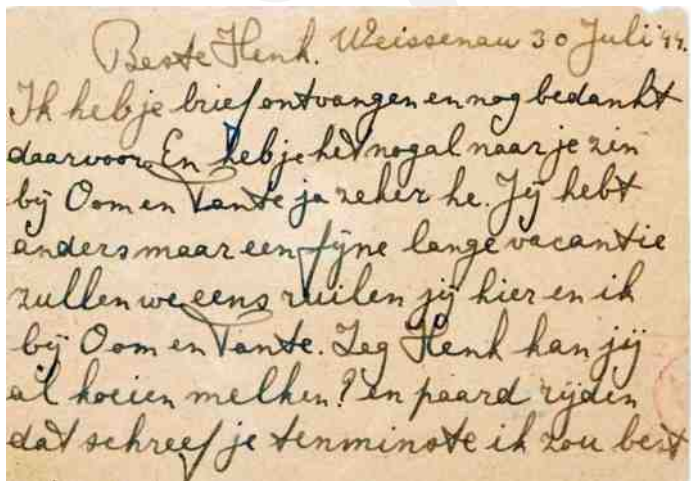
Afb. 1 De adreszijde van de briefkaart

Op Internet kunnen we het bijbehorende verhaal van deze briefkaart lezen via de website van het V-monument van de musical Soldaat van Oranje: www.soldaatvanoranje.nl/v-monument.

Afb. 2 Het V-monument te Katwijk

Voor wie dit monument niet kent: het V-monument is een officieel oorlogsmonument in V-vorm. Het werd in april 2018 onthuld in de Theater Hangaar op het voormalig vliegveld Valkenburg bij Katwijk, waar de opvoeringen van de musical Soldaat van Oranje nu al zeven jaar onafgebroken plaats vinden. In het monument zijn voorwerpen opgenomen die een relatie hebben met de Tweede Wereldoorlog. Voorwerpen waaraan een verhaal verbonden zit. Tussen alle andere voorwerpen zien we rechtsonder de briefkaart, die door Cor van Tongeren vanuit Duitsland naar Groot Wetsinge werd gestuurd.

Afb. 3 De achterkant van de briefkaart

Gerard van Tongeren

Ook de middelste broer, Gerard, de latere echtgenoot van Grietje Reitsma uit Sauwerd, raakte in handen van de Duitsers. Bij de grote razzia op 10 en 11 november

1944 te Rotterdam werd hij samen met duizenden andere jonge mannen tussen de 17 en 40 jaar opgepakt, maar dankzij een geïnfecteerde steenpuist kwam hij in een ziekenhuis in Utrecht terecht, van waaruit hij wist te ontvluchten. Eerst terug naar Rotterdam, maar toen hem daar de grond te heet onder de voeten werd vertrok hij midden in de ijzige hongerwinter – lopend – naar Groot Wetsinge, naar de familie A. Bakker, waar zijn jongere broertje Henkie in de zomermaanden altijd zo'n goed thuis gevonden had. De negenjarige Henk was op dat moment - het was immers winter - gewoon in Rotterdam. Terwijl zijn oudere broer veilig was en het naar zijn zin had in Groot Wetsinge, maakte Henkie in Rotterdam de hongerwinter mee.

Henk en Gerard van Tongeren

Henk zou pas in het voorjaar van 1945 terugkeren naar Wetsinge om aan te sterken en werd daar dit keer met zijn broer Gerard verenigd. Deze periode in Wetsinge zou bepalend worden voor het verdere leven van zowel Gerard als Henk. Gerard werd verliefd op Grietje uit Sauwerd en trouwde na de oorlog met haar. En Henk kon het voortreffelijk vinden met Toos Kremer, een kleindochtertje van de familie Alserda, die in Groot Wetsinge naast de familie Bakker woonde. Verkleed als kabouterijtjes liepen ze in mei 1945 samen mee in de bevrijdingsoptocht. De kinderen Henk en Toos bleven ook later contact met elkaar houden, wat uiteindelijk uitmondde in een huwelijk tussen die twee. Net zoals zijn oudere broer Gerard, vond dus ook Henk de liefde van zijn leven tijdens de evacuatie in Groot Wetsinge.

De familie Stadlander (Adorp)

door Gerta Boonstra

Heel bijzonder is het verhaal van de familie Stadlander, die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Adorp kwam wonen. Niemand beschouwde hen destijds als vluchtelingen. Algemeen werd aangenomen dat de heer en mevrouw Stadlander met hun 4-jarige dochter in Adorp waren komen wonen, omdat vader Stadlander een baan in de stad gevonden had. Vanaf eind 1943 woonde de familie aan de Provincialeweg 17, in het huis van de weduwe Meijer (afb. 1). De weduwe zelf trok in bij haar dochter in Sauwerd, die getrouwd was met politieagent Hendrik Ozinga. Aan het eind van de oorlog werd er in Adorp in het gezin Stadlander nog een jongetje geboren

Mevrouw Aaltje Miedema herinnerde zich dat er in 1945 een meisje Stadlander bij haar in de klas zat. Dat was in de eerste klas van de Openbare Lagere School

te Adorp. Het meisje heette Gea en verhuisde al in 1946 naar de stad Groningen. Vanwege de niet veel voorkomende familienaam wist Aaltje Miedema onlangs te achterhalen waar Gea Stadlander op dit moment woont. Dat bleek in Stadskanaal te zijn. Ze legde contact met de nu 80-jarige mevrouw Achterhof – Stadlander, die haar tot haar grote verbazing vertelde, dat de familie destijds in Adorp was komen wonen, omdat haar vader joods was en op de vlucht voor arrestatie of erger. En juist omdat niemand in Adorp ook maar enig vermoeden had van de joodse afkomst van de heer Stadlander, heeft de familie daar tot het eind van de oorlog in betrekkelijke rust kunnen wonen.

Omdat Gea Stadlander best bereid was om over haar oorlogsverleden te praten, nam ik op een ochtend telefonisch contact met haar op. Het werd een lang en soms

verwarrend telefoongesprek. Maar na rangschikking van alle genoemde feiten en gebeurtenissen heb ik het verhaal van Gea Stadlander als volgt kunnen reconstrueren:

De familie Stadlander kwam eind 1943 of begin 1944 naar Adorp. Waarom precies naar Adorp is Gea niet bekend. Ze was op dat moment nog maar 4 jaar oud. De familie woonde oorspronkelijk in Delfzijl. In 1943 werd het gezin (vader, moeder en Gea) opgepakt door de Duitsers en op 11 maart van dat jaar op transport gezet naar Amsterdam, waar ze – volgens Gea – in het getto terecht kwamen. In hun geval in een soort flatgebouw. De bedoeling was dat ze daar vandaan naar de Hollandsche Schouwburg en vandaar naar Westerbork getransporteerd zouden worden. Het gezin was opgepakt omdat vader Stadlander joods was. Moeder en dochter waren echter niet joods en dat is misschien de reden geweest dat het gezin werd vrijgelaten. Ze verlieten Amsterdam zo snel ze konden, maar gingen niet terug naar Delfzijl. Te gevaarlijk. In plaats daarvan trokken ze in bij opa en oma in Woldendorp. Ook daar werd de grond hen te heet onder de voeten en ze vluchtten verder van dorp naar dorp in de provincie Groningen, onder andere naar Appingedam en naar Loppersum. Uiteindelijk kwam de familie in Adorp terecht waar niemand wist dat vader Stadlander een jood was (hij was zoon van een joodse moeder: Roosje Baruch). In Delfzijl was Stadlander notarisklerk geweest, maar vanuit Adorp wist hij een nieuwe baan te krijgen: hoofd van het evacuatiebureau in Groningen.

Afb. 1 Provincialeweg 17 te Adorp

In Adorp woonde de familie tegenover de boerderij van Medema. Naast hen woonden de oude Medema's en aan de andere kant de familie Lieuwes. In juni 1945 werd in het gezin Stadlander nog een zontje geboren. In 1945 ging Gea in Adorp naar de eerste klas van de lagere school (afb. 2). En zondags naar de zondagschool. Die tweede school vond ze verschrikkelijk, omdat ze daar erg gepest werd. Volgens haar omdat ze “vader” en “moeder” zei tegen haar ouders, wat in Adorp niet gebruikelijk was. Ze was nu eenmaal anders opgevoed dan de meeste kinderen uit Adorp en daarom werd ze uitgelachen en gepest.

Afb. 2 De Openbare Lagere School te Adorp

Van Adorp herinnert Gea zich verder nog dat ze tijdens Sint Martinus naar een boerderij vlakbij het spoor gingen en dat ze daar geld kregen. Heel bijzonder, vond ze dat. Verder herinnert ze zich hoe ze met haar ouders naar “een kroeg” (Het Witte Hoes) ging, omdat daar af en toe toneelvoorstellingen werden gegeven. Schaatsen leerde ze ook in Adorp. Behalve de zondagsschool heeft ze eigenlijk alleen maar goede herinneringen aan Adorp over gehouden. Enige tijd na de oorlog verhuisde het gezin Stadlander naar Groningen, waar haar vader een nieuwe studie begon. Hij werd uiteindelijk accountant en makelaar.

Pas vele jaren na de oorlog kwam Gea erachter dat haar vader joods was. Daar was nooit over gesproken bij haar thuis. Maar sinds ze het weet, is ze actief binnen de joodse gemeenschap en ze wordt daar ook als joodse geaccepteerd. Ze is vooral betrokken bij de synagoge van Bourtange. Haar kinderen voelen zich echter helemaal niet joods, maar mevrouw Gea Achterhof-Stadlander hoopt dat dit ooit nog eens zal veranderen.

De familie Van Loghem uit Rotterdam (Wierumerschouw)

door Gerta Boonstra

Triest is het verhaal van het jonge echtpaar Van Loghem uit Rotterdam. In november 1944 kwamen ze aan in Adorp en werden daar ondergebracht in de grote boerderij aan de Wierumerschouwsterweg 23, nu bewoond door de familie Rosier, maar toen door de familie G. Raangs. De jonge vrouw, Pietertje, was nog maar 22 jaar en hoogzwanger van haar eerste kind. Ze was gevlucht uit het door honger geteisterde Rotterdam en hoopte haar kind ter wereld te brengen in een omgeving die meer levenskansen bood aan een pasgeboren zuigeling. Maar hoe anders zou het lopen.

Mevrouw Niewold-Raangs uit Groningen woonde als kind op de grote boerderij aan de Wierumerschouwsterweg. Ze was ongeveer zeven jaar oud toen de Van Loghems als evacués bij haar ouders werden ondergebracht. Ze herinnert zich niet de geboorte, maar wel de tragische dood van het jongetje, hoezeer haar ouders dat ook voor haar probeerden te verbergen. Door een ongelukkig toeval was ze op een dag argeloos de weinig gebruikte noorderkamer van de boerderij binnengegaan, waar ze tot haar schrik een kinderbedje zag staan met daarin het dode kindje. Dat moet vlak voor de begrafenis geweest zijn. Nooit heeft ze haar ouders durven vertellen wat ze toen gezien heeft in die kille kamer op het noorden, maar het is haar altijd bijgebleven. En ook heeft ze nog vaak het beeld voor ogen van de jonge moeder die dagenlang alleen maar huilde. Zo luid en zo wanhopig, dat het op de hele boerderij te horen was. Dat heeft destijds een enorme indruk op haar gemaakt.

In het gemeentearchief van de oude gemeente Adorp bevindt zich de overlijdensakte van het jongetje. Daar lezen we dat hij overleden is op 2 januari 1945, en dat hij toen nog maar één maand oud was. Ook de namen van zijn ouders worden daar genoemd: Antonius Christiaan Gerrit Joseph van Loghem (schipper) en Pietertje van Rietveld (zonder beroep). In tegenstelling tot wat de familie Raangs zich herinnert, zou het echtpaar volgens deze akte niet afkomstig zijn uit Rotterdam, maar uit Den Haag. Maar dat moet op een misverstand berusten. Bronnen wijzen uit dat de Van Loghems al generaties lang als schippers in Rotterdam gevestigd waren.

Mevrouw Louwke Niewold – Raangs vertelde dat er enige tijd (misschien wel enige jaren) na de oorlog een telefoontje kwam van schipper Antonius van Loghem, die op dat moment met zijn binnenvaartschip in de stad Groningen lag. Hij wilde de familie Raangs graag nog

eens ontmoeten. Louwke is toen mee geweest naar Groningen om hem op te halen en ze herinnert zich hoe mooi en groot het schip van de Van Loghems was. En hoe fraai ingericht. Nog mooier dan bij ons op de boerderij, zegt ze. Aan boord trof de familie Raangs alleen schipper Antonius van Loghem aan. Waar zijn vrouw Pieterke was, wist Louwke niet en haar ouders hebben haar dat ook nooit verteld.

Wij zijn opnieuw op zoek gegaan in de archieven en hebben gevonden dat moeder Pieterke Rietveld vrij snel na de oorlog, in 1948, overleden is in Poortugaal, onder de rook van Rotterdam. Ze was toen nog maar 25 jaar oud en heeft haar in Adorp geboren zontje Toineke slechts drie jaar overleefd.

Antoine (Toineke) van Loghem werd geboren op 28 november 1944 in de boerderij aan de Wierumerschouwsterweg 23 en overleed ruim een maand later, op 2 januari 1945, in dezelfde boerderij. Het kindje werd begraven op het kerkhof van Adorp. Dat was op 5 januari 1945. "Rust zacht lief Toineke" staat te lezen op de steen van het kindergrafje (rij 12, graf 3) dat zich nog steeds aan de voorzijde van het kerkhof bevindt.

Foto: Okke Amsingh

Familiefoto Van Kampen, Sauwerd

Deze foto werd de Historische Kring onlangs toegestuurd door Okke Amsing. Hoewel het beeld niet erg scherp is, zijn we toch blij met dit portret van de familie Van Kampen uit Sauwerd. De foto is bijna 120 jaar oud en werd al die tijd in de familie bewaard, het laatst door Tim McCartney uit Australië. Hij is een achterkleinzoon van Anna van Kampen die op deze foto staat afgebeeld. Anna trouwde met dagloner Jan Boersma en hun kleindochter, Anna Boersma, werd de moeder van Tim McCartney.

Op de foto zien we de familie Van Kampen, d.w.z. vader en zes kinderen. Ze woonden destijds in de Janushoeve, Oosterlaan 2, tussen Sauwerd en Wetsinge. Het huisje staat er nog steeds. Nanko van Kampen (de vader) werd in 1846 in Obergum geboren. Hij was dagloner en trouwde in 1883 met Aaltje Drenth uit Sauwerd. Hun kinderen zijn: Jan (geboren in 1883 in Sauwerd), Jacob (geboren 1884 te Obergum), Anna (geb. 1886 te Obergum), Grietje (geb. 1888 te Obergum), Antje (geb. 1889 te Wetsinge, Gerrit (geb. 1890 te Wetsinge) en Janna (geb. 1893 te Wetsinge). Het laatste kind overleed toen ze 5 maanden oud was, al snel gevolgd door moeder Aaltje die in 1894 op 35-jarige leeftijd overleed. Nanko van Kampen bleef met zes

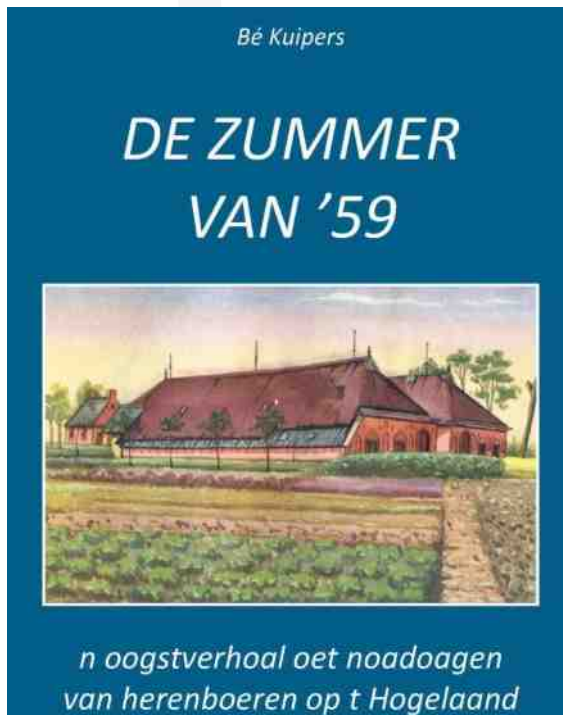
kinderen achter, waarvan de oudste elf en de jongste vier jaar oud was. Geen eenvoudige opgave voor een man alleen. En financieel zal het ook geen vetpot zijn geweest, zoals de foto ook wel aangeeft. Op de foto, rechts vooraan, zien we de jongste zoon Gerrit (geb. 1890) die een jaar of tien lijkt te zijn. Dat betekent dat de foto in 1900 is gemaakt of misschien nog net in de 19e eeuw.

Na de dood van vader Nanko in 1918 bleef zoon Gerrit met zijn gezin in de Janushoeve wonen. In de bewonerslijsten van 1918 tot 1935 wordt hij steeds als bewoner genoemd. Zijn twee zoons Nanko en Dirk emigreerden naar Canada. Bijna zeker om aan de armoede te ontsnappen.

Het huis op de foto is de Janushoeve. De schuur ziet er bijzonder uit. In *Monumenten in Nederland: Groningen*, mede samengesteld door Redmer Alma, wordt het huis als volgt omschreven: *De Janushoeve, een kleine kopromp-boerderij gelegen ten noorden van Sauwerd, is waarschijnlijk in de 18de eeuw opgetrokken in kloostermoppen en Friese steen.*

Met dank aan Okke Amsing, Tim McCartney, Aaltje Miedema en de website: www.allegroningers.nl

Tips

In het najaar verschijnt het nieuwe boek van Bé Kuipers: *De Zummer van '59, een oogstverhaal oet de noadoagen van herenboeren op t Hogelaand.*

Zoals uit de titel al kan worden vermoed, is het boek in het Gronings geschreven. Het verhaalt van de vakantiebelevissen van de 13-jarige Nanko in de zeer

warme en droge zomer van 1959 op de "baauwboerderij" van boer Diekhoezen op 't Hogeland. Maar tussendoor wordt de geschiedenis van boer en arbeider verteld: de opkomst, bloei en neergang van de grote hereboeren en de enorme armoede van de landarbeiders. Oftewel: *woarom boeren zo riek worden konden en woarom aarbaiders op t Hogelaand veul minder tegen boeren ien opstand kwamen as aarbaiders ien t Oldambt.*

Het boek kost bij voorinschrijving, tot 1 oktober, € 12,50; daarna € 15,-. Uitgever: NoordProof, Bedum. Meer informatie ook bij Bé Kuipers, be.kuipers@gmail.com!

Tentoonstelling Acker Stratingh

In het Noordelijk Scheepvaartmuseum is tot en met 3 november een bijzondere tentoonstelling te zien over de ontdekkingen en het werk van Gozewinus Acker Stratingh (1804-1876). Hij werd geboren in Adorp als zoon van ds. Everardus Stratingh en zijn vrouw Margien Cleveringa. In 1837 verscheen van hem en Rembertus Westerhoff de eerste bodemkaart van de provincie Groningen.

Over deze en andere kaarten is onlangs ook een schitterend boek verschenen: *De Atlas van Acker Stratingh*, van Reinder Reinders.

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

Redactie

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl

Jan de Groot, De Groenlanden 16, 9771BV Sauwerd, groot593@gmail.com

Bé Kuipers, Noorderweg 13, 9771BP Sauwerd, be.kuipers@gmail.com

Ben Westerink, Zuiderstraat 5, 9774PL Adorp, b.h.c.westerink@rug.nl

Contactadressen Historische Kring Ubbega

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl (secretaris)

Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774 PL Adorp, kwerrod@gmail.com

(penningmeester/ ledenadministratie)

website: www.ubbega.nl

De contributie bedraagt € 15,- per jaar (meer mag natuurlijk altijd) en kan alleen door automatische incasso worden voldaan.

De prijs van Diepgang bij losse verkoop (nummer van 12 pagina's) is € 2,50 per stuk.

Diepgang wordt geprint bij de Opmaakfabriek te Groningen.

ISSN: 2468-841X

Overname uit deze uitgave is toegestaan met bronvermelding.